

ÇATIŞAN KUTSALLARIN ORTASINDAKİ ŞEHİR: KUDÜS

Cengiz BATUK*
Rabia MERT**

Öz

Bu makalede Kudüs'ün modern dönem İsrail'deki konumu ele alınmaktadır. İsrail'in kuruluşundan bugüne uygulamaları bağlamında konu değerlendirildiğinde dini, tarihi ve siyasi etkenlerden söz etmek mümkündür. Kudüs'e Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanların egemen olduğu dönemlerde bir arada yaşama konusundaki zorluklar belirtilmiş ve Müslüman idaresinin bu bakımdan diğerlerinden ayrıldığı ifade edilmiştir. Yahudilerin Kudüs'e olan bağlılıklarında Davud krallığının merkezi olması siyasi başkent iddialarına temel oluşturmakta ayrıca Süleyman Mabedi'nin yeri olması itibarıyla de Yahudiliğin en kutsal mekânı olarak anlaşılmaktadır. Hıristiyanlıkta Göksel Kudüs vurgusu yanında tarihi mekân olarak da önemini koruması Hıristiyanların buraya yönelik ilgilerinin devam etmesinin sebebidir. Müslümanların Kudüs'ün kutsallığı konusundaki iddiaları ise ilk kible ve miraç ile belirginleşmekle beraber buraya dair algıları çeşitli anlatılarla birlikte düşünülmektedir. Kudüs'ün Müslümanlar tarafından tarih boyunca başkent edinilmediği ve merkezi ibadet yeri de olmadığına dair tartışmalar Yahudileri Kudüs üzerinde daha fazla hak sahibi göstermek amacıyla sonucudur. Bütün bunların yanında İsrail'in çeşitli hususları görmezden gelerek sembolik anlamı dolayısıyla sahip olmak istediği Kudüs'ü başkent edinme yönündeki ısrarı tartışmaları tartışmaktadır. İki tarafın da Kudüs hakkında dini iddiaları bulunmakta olup taşıdığına inanılan dini önemi sebebiyle vazgeçilemez alanı oluşturmaktadır. Farklı dinlerin bir arada bulunma imkânı kabul edilmedikçe tartışmanın sona ermeyeceği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mescid-i Aksa, Süleyman Mabedi, Siyonizm, İsrail, Kudüs.

* Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı, cengiz.batuk@omu.edu.tr

** Arş. Gör. Dr, Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı, rabia_mert_26@hotmail.com

City in the Middle of Conflicting Sanctuaries: Jerusalem

Abstract

In this article the position of Jerusalem in Israel is discussed in modern times. It is possible to talk about religious, historical and political factors when the issue is assessed in the context of Israel's practices from its establishment until today. During the times when Jews, Christians and Muslims were dominant, the difficulties of living together in Jerusalem were indicated and it was expressed that the Muslim administration is separated from the other in this respect. The fact that commitment of Jewish people Jerusalem is the kingdom of David which is the basis for political capital claims besides it is also understood to be the most sacred place of Judaism because it is the place of the Temple of Solomon. In addition to emphasizing the celestial Jerusalem in Christianity, it is also the reason why Christians continue to keep their importance as a historical place. The claims of Muslims about the sanctity of Jerusalem are evidenced by the first qibla and miracle, and their perceptions are considered together with various accounts. The debates over Jerusalem was not capitalized by Muslims throughout history and that there is no central place of worship is the result of the purpose of the Jews to indicate more rights over Jerusalem. In addition to all these, Israel escalates the arguments about the acquisition of Jerusalem as the capital, which it wants to own because of its symbolic meaning by ignoring various aspects. Every two sides has religious claims about Jerusalem and constitute an indispensable area so it is believed possess religious importance. It is understood that the debate will not end unless different religions are allowed to be together.

Keywords: Mescid-i Aksa, The Temple of Solomon, Zionism, Israel, Jerusalem.

Giriş

Günümüzde Kudüs, Yahudi ve Müslümanlar arasındaki çatışmaların konusu olması bakımından önem arz etmekte ve dini açıdan önemi siyasi alandaki tartışmalarla birlikte anılarak çeşitli şekillerde dünya gündemine yansımaktadır. Siyasal ve dini tartışmaların odağında yer alması ve çoğunlukla bu iki nokta birbirinden ayrılma maksızın konunun ele alınması doğal olarak buradaki soruna çok daha özel bir boyut kazandırmaktadır. Bu yazıda Kudüs sorunu birkaç açıdan incelenmeye çalışılacaktır. Zira Kudüs'ü anlamak için tek başına bir perspektifin yeterli olmadığı kanaatini taşımaktayız. Bu sebeple Kudüs'ün tarih içinde ortaya çıkışından günümüze kadar ki süreci göz önüne alınarak burada yerleşme konusu, kutsallık iddiaları ve şehrin kutsallığını dönüştürme çabaları değerlendirilecektir. Böylece İsrail'in kuruluşundan bugüne Kudüs'ün durumu irdelenerek; Kudüs'ün kutsallığı ile ilgili dinlerin iddiaları ve temel

tartışma alanlarının neler olduğu ana hatlarıyla ifade edilmeye çalışılacaktır.

Kudüs, görünürde iki halk arasında ülkelerin sınırı ve hangi ülkenin başkenti olacağı noktasındaki tartışmaların konusudur. Bununla birlikte çatışmaların odağında olmasındaki asıl etken taşıdığına inanılan kutsallık anlayışıdır. Kudüs, her ne kadar tarihsel süreçte çeşitli dinlerin üzerinde hak iddia ettiği bir mekân olsa da günümüzde üç monoteist dinin kutsallık iddialarının merkezi olmasıyla öne çıkmaktadır. Dolayısıyla bu durum Kudüs'ün üç din mensupları açısından sıradan bir şehirden çok daha fazlasını ifade ettiği anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Yahudilerin şehrin kutsallığı ile ilgili iddiaları Tanah'ta yer alan ifadelere dayandırılmaktadır. Burada da en çok Davud ve Süleyman dönemleri ile ilişkilendirilmekte ve adeta Yahudiliğin kalbi olarak görülmektedir. Hıristiyanların Kudüs üzerindeki nihai hedefi, yeryüzünde kurulacak olan Mesih krallığının merkezi olmasıdır bunun yanı sıra İsa'nın yaşamı ve çarmıhındaki rolü itibarıyla de dünyadaki diğer yerlerden daha fazla anlam taşımaktadır. Müslümanlar ise şehre öncelikle ilk kıble olması ve miraç hadisesinin yaşandığı yer olması bakımından önem verirler. Fakat Müslümanlar açısından şehrin ve Mescid-i Aksa'nın asıl önemi İbranilerle kesişen tarihlerini yeniden inşa çabasına dayanmaktadır. Müslümanların bu şehri sahiplenmeleri tarihsel süreçte rayından çıkarılan tevhidi geleneği tekrar rayına oturtmak anlamına gelmektedir. Yani Hz. Davud ve Hz. Süleyman gibi tarihin ve tevhidi geleneğin son derece önemli isimlerini doğru yere yerleştirerek onlar üzerinden tarih yeniden yorumlanmaktadır. Bununla beraber Kudüs, tarih içinde çeşitli dinlerin mensupları tarafından ele geçirilmiştir. Bu anlamda şehir, farklı dinlerden inananlar için kendi tarihleriyle ilişkisi bakımından da önem arz etmektedir.

Günümüzde Kudüs'ün anlaşılması adına Müslümanlar ve Yahudiler için ne anlam ifade ettiği önemlidir. Bu bağlamda İsrail'in şehrin başkent olması konusundaki ısrarı Kudüs üzerindeki emellerinin sadece dini nitelikli olmadığını göstermektedir. Ayrıca Kudüs'ün başkent olmasındaki kararları yanında Tel Aviv ve Kudüs arasında bir bölünmüşlük görüntüsü de sunmaktadır. Öte taraftan dünya kamuoyunda Kudüs, İsrail'in başkenti olarak tanınmamakta ve Tapınak Tepesi de İslami bir vakıf tarafından idare olunmasıyla hali hazırda Müslümanların elinde bulunmaktadır. Buna göre pratikte İsrail'in iddialarının kabul edilebilir bir geçerliliğe ulaşmadığı

söylenbilir. Bununla birlikte Kudüs konusu bir taraftan İsrail-Filistin arasında siyasi bir tartışmanın konusu olurken diğer taraftan Yahudi ve Müslümanların merkezinde Tapınak Tepesi/Mescid-i Aksa bulunan çeşitli kutsal mekânlara yönelik ilgisi nedeniyle tartışmalara sebep olmaya devam etmektedir.

1. Kudüs'ün Tarih İçinde Ortaya Çıkışı

Kudüs şehrinin yaklaşık olarak MÖ 3000'lerde Kenanlılar tarafından kurulduğu kabul edilmektedir. Şehrin stratejik önemi bulunması yanında çok erken dönemlerde, ona verilen isimler onun kutsal olarak algılandığının ilk delilleridir. Zira şehir Salem tanrısı adına inşa edilmiş ve *Rushalimum*/ Salem anlamına gelen ismi de buna atfen verilmiştir.¹

Yahudilerin bölge üzerindeki iddiaları ise takriben MÖ 18. yüzyılda İbrahim'in göçü ile başlatılmaktadır. Kudüs ile ilgili olarak da İbrahim'in oğlu İshak'ı Moriah Dağı'nda/Tapınak Tepesi kurban etmek istemesini bir işaret kabul etmektedirler.² Ayrıca onlara göre burası Yakup'a rüyasında gösterilen ve Musa'nın vaat edilen topraklara yaklaştığında girmeyi arzuladığı yerdir. Kudüs'ün mekân olarak ortaya çıkışı, Kral Davud döneminde gerçekleşmiştir. Nitekim Yahudilere göre Davud'un şehri başkent ilan etmesinden sonra Ahid Sandığı'nı getirmesi ile Kudüs, dini bir mekân olarak belirginleşmiş, sonra da oğlu Süleyman tarafından mabedin inşası ile şehir, Yahudi kutsal tarih anlayışının merkezine yerleşmiştir.³ Babil kralı Nebukadnezar'ın MÖ 586'da Kudüs'ü işgali, şehri talan etmesi ve mabedi yıkması sonrasında Yahudilerin tamamına yakını Babil'e sürgün edilirler. Pers Kralı Koreş'in (Cyrus) izniyle Kudüs'e dönenlerin ilk icraatı ise mabedi tekrar yapmak olmuştur. Şeşbezar Ezra ve Nehemya öncülüğünde Pers kralının izni ile Kudüs'teki mabet yeniden inşa edilmiştir. Daha sonra Kudüs, Makedonya kralı Büyük İskender tarafından ele geçirilmiştir. Bu dönem Helen etkisinin buraya yerleşmesi açısından önemlidir. Nitekim Helenleşmeye karşı çıkan Hasmoneanlar burada bir Yahudi idaresi kurmuşlardır. Bu hanedanın yüz yıllık idaresinden sonra Büyük Herod, Roma adına Kudüs idaresini devralmıştır. Hıristiyanlığın bu bölgede ortaya çıkışı da

¹ Karen Armstrong, *Jerusalem One City Three Faiths*, United States of America: Ballantine Books, 1996, s. 3, 7.

² Flavius Josephus, *The Works Of Josephus*, William Whiston (trans.), America: Hendrickson, 1999, *Antiquities of The Jews*, 1: 7: 2; 1: 13: 1.

³ II. Samuel, 6: 12; I. Krallar, 6: 1.

Herod'un krallığının sonlarına doğru doğan İsa Mesih'in Kudüs çevresinde mesajını yaymasıyla başlamıştır. İsa Mesih'ten yaklaşık otuz yıl sonra Yahudilerin Roma'ya karşı düzenlediği isyan sonucu Kudüs tekrar yakılıp, yıkılmıştır. Bu defa şehri yeniden inşa eden Romalılar, Kudüs'te putperest mabetleri inşa edip ismini *İlya* olarak değiştirmişlerdir. Bu süreç imparator Konstantin'in kendilerini Mesih'in taraftarları olarak tanımlayan Hıristiyanlara tanıdığı haklar ile değişmiştir. Kudüs'te 324'te yeni bir dönüşüm yaşanmıştır. Konstantin'in annesi Helena'nın gerçek haçı bulduğunu iddia ettiği yere bir kilise inşa etmesinden sonra şehirdeki kilise ve manastırların sayısı her geçen gün artmış ve insanlar burayı ziyarete gelmişlerdir. Bahsedilen dönem 638'de Halife Ömer tarafından şehrin fethedilmesine kadar sürmüştür. O tarihten sonra Kudüs'te artık Müslüman bir idare bulunmaktadır ve Müslüman devletler arasında çeşitli el değiştirmelerin yaşanmasıyla birlikte şehir, Birinci Dünya savaşı sonrasına kadar yaklaşık 1400 yıl Müslüman egemenliğinde kalmıştır.⁴

Buraya kadar aktarılan bilgilerde Kudüs'ün tarih içinde farklı dinlerin mensupları tarafından ele geçirildiği görülmektedir. Bu noktada çeşitli dönemlerde şehirde diğer dinlerin varlığına karşı uygulamaların nasıl olduğuna bakmak uygun olacaktır. Yahudilerin bölge üzerindeki hâkimiyetleri Davud ve Süleyman ile başlamış olup bu dönemlerde diğer halklarla şehirde bir arada yaşadıkları anlaşılmaktadır.⁵ Kudüs'te Hıristiyanlığın yönetimde olduğu dönem ise Yahudilerin şehre sadece yılda bir defa girmelerine ve Tapınak Tepesi'ni ziyaret etmelerine izin verildiği bilinmektedir.⁶ Müslümanların buraya hâkim olduğu dönemlerde ise farklı dinden ve ırktan insanların birlikte yaşamalarına izin verilmiştir. Bu arada 1099 tarihinden itibaren Kudüs yönetimi yaklaşık bir asır Haçlıların elinde kalmıştır. Bahsedilen sürede Haçlılar Kudüs'te diğer inananların bulunmasına izin vermemişlerdir. Yaşanan süreç Sultan Selahaddin'in Kudüs'ü almasına kadar devam etmiş o zamandan sonra farklı dinlere inanan insanların tekrar birlikte yaşamasına imkân sağlanmıştır. 19. yüzyılda Osmanlı döneminde bazı siyasi sebeplerle Yahudilere Kudüs'te toprak satışını yasaklayan kararlar alınmıştır.⁷

⁴ Meron Benvenisti, *City of Stone The Hidden History of Jerusalem*, Maxine Kaufman Nunn (Trans.), Los Angeles: University Of California Press, 1998, ss. 12-13.

⁵ Armstrong, *Jerusalem*, s. 40.

⁶ F. Buhl, "Kudüs", *İA*, İstanbul: MEB, 1986, VI, s. 954.

⁷ Kemal Öke, *II. Abdülhamid Siyonistler ve Filistin Meselesi*, İstanbul: Kervan Yayınları, 1981, s. 140.

Ancak bu kararların alınmasında siyonist faaliyetler etkili olmuş daha önce Osmanlı topraklarında Yahudilerin vatandaş olarak istedikleri herhangi bir bölgeye yerleşmeleri engellenmemiştir. 20. yüzyılın başında burada manda yönetimi oluşturan İngilizler de Kudüs'te farklı dinlerin mensuplarının yaşamasına izin vermiştir. Buna karşın denetimi sağlamak amacıyla şehri dini gruplara göre mahallelere bölmüşlerdir. Bu durum ise zaman içinde insanlar arasında ayrılıkların ortaya çıkışına sebep olmuştur.

Yukarıda ifade edilen bilgilerde görüldüğü üzere Kudüs yaklaşık 4000 yıllık geçmişe sahip eski bir şehirdir. Tarih boyunca farklı kültürlerin ilgisini çekmiş bu sebeple de çeşitli devletlerin hâkimiyetinde bulunmuştur. Bu hususta şehrin stratejik önemi yanında sembolik olarak taşıdığı değer etkili olduğu söylenebilir. Stratejik önemi, Asurluların güneyinde, Mısır'ın kuzeyinde, Roma'nın doğusunda ve Babil'in batısında bulunmasından kaynaklanmıştır. Nitekim şehir stratejik konumu nedeniyle 20. yüzyılın başından itibaren de önce İngiltere sonra ABD'nin ilgisinde olmuştur. Bu bağlamda Filistin bölgesinin Kudüs ve çevresi olarak görüldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Sembolik anlamı ise stratejik konumundan daha fazla ön plana çıkmaktadır. Zira Kudüs, tarih boyunca farklı din ve ırklar tarafından kutsal bir şehir olarak kabul edilmiştir. Bunun sonucunda şehre hâkim olanlar buraya yerleşirken diğer din mensuplarını ya da farklı milletleri buradan çıkarmak yönünde eğilimleri olmuştur. Bu noktada günümüzde İsrail politikasına baktığında ise bazı kimselerin Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanımladığı buna karşın bir kısım Yahudilerin herkesin eşit haklara sahip olmasını savunduğu görülmektedir.⁸

Günümüzde Kudüs konusunda İsraililer arasında farklı görüşler bulunduğunu belirtmekle beraber konunun ne kadar uzlaşmaz bir alan oluşturduğunu da söylemek gerekmektedir. Bahsedilen hususlarla birlikte Kudüs'te Müslüman varlığı konusunda olumlu şartlardan söz etmek hayli zordur Nitekim İzak Rabin bir defasında Kudüs'ün Yahudiler için önemini ifade etmek üzere, Kudüs'ün/Sion bütün Yahudilerin dönüş özlemi çektiği ve ibadetlerin gerçekleştirildiği yer olduğunu söylemiştir. Ayrıca Kudüs'ün bütünlüğü ve İsrail'in başkenti olması konusunda çalıştıklarını, bunun uzlaşmaya

⁸ Ira Sharkansky, "Policy Strategies of Accommodation or Domination in Jerusalem: An Historical Perspective", *Journal of Conflict Studies*, Volume 15, No: 1, 1995, journals.lib.unb.ca/index.php/jcs/article/view/4596/5437 (08.10.2017).

tabi olmadığını ve sonsuza kadar kendilerinin kalacağını belirtmiştir.⁹

Diğer taraftan Kudüs probleminden bahsetmek politik, dini ve uluslararası anlaşmalarda yer alan güvenlik çözümleri ile birlikte ele alınmayı zorunlu kılmaktadır. Bu sebeple Kudüs'ün modern zamanlardaki algısını açıklamaya dair ifadelerin 19. yüzyılda başlayan süreç ile başlatılması uygun olacaktır. Geçen bir asır süresince Kudüs konusu kutsal yerler, uluslararası tartışmalar ve dış ülkelerin etkisiyle beraber anılmıştır. Dolayısıyla günümüzde Kudüs'ün konumunun anlaşılması için tek bir açıdan konuya yaklaşmak ya da sadece şehirdeki insanların güvenlik sorunları çerçevesinde açıklamalar yapmak uygun olmayacaktır.¹⁰

Bu anlamda 1880'li yıllarda Doğu Avrupa'da ortaya çıkan anti-semitik hareketler sebebiyle başlayan ilk aliyadan/göç söz etmek gerekmektedir. Daha sonra bölgeye başka aliyalar da gerçekleştirilmiş ve buradaki amaç Yahudi grupların *Eretz Israel* denilen kendileri için tarihi ve dini anlam taşıyan bölgeye gelmesi olarak görülmüştür. Lakin bu göçlerde dikkat çeken bir husus bulunmaktadır. Burada görünüşte ataların yaşadığı yer ya da vaat edilen topraklara dönüş teması ile dini bir bağ kurulurken aynı zamanda seküler bir eğilim olan siyonizm görünürlük kazanmıştır. Ayrıca bu durum İngilizlerin 1917 tarihinde bölgede manda yönetimi kurması ile de yeni bir sürece girmiştir. Çünkü İngiltere Dışişleri Bakanı tarafından Yahudi bir bankere yazılmış, Filistin'de Yahudilere yurt kurulmasını onaylayan (*Balfour Bildirisi*) bir mektup bulunmaktadır. Daha sonraki süreçte İngilizler burayı ele geçirmiş ve şehri teslim alırken bir bildirge okutmuşlar, burada Kudüs'ün kutsallığına gereken saygının gösterileceğini ilan etmişlerdir. Buna rağmen İngilizlerin bölgedeki varlıkları yaklaşık otuz yıl sürebilmiştir. Bu süreçte bir taraftan Araplar arasında Yahudilerin Kudüs'ü ele geçireceği ve Mescid-i Aksa'yı yıkacağına dair söylentiler yayılırken diğer taraftan dindar Yahudiler Batı Duvarı yakınlarında ibadet etmek istemiştir. Bunun yanı sıra bölgeye Yahudi göçü de devam etmiştir. Bütün bunlar iki grup arasında çatışmalara sebep olmuştur. Bu durum sonrası ise

⁹ *Jerusalem: Israel's Eternal Capital*, Jerusalem: Jerusalem Center For Public Affairs, 2005, s. 28.

¹⁰ Benvenisti, *City of Stone*, s. 21, 25.

İngilizler, devam eden çatışmalardan yorulmuş ve sorunun çözümünü BM'ye bırakarak bölgeden ayrılmıştır.¹¹

2. Modern Dönemde Kudüs'ün Konumu

İngilizlerin Filistin bölgesinden çekilmesinden sonra BM Genel Kurulu, 29 Kasım 1947 tarihinde bu topraklar üzerinde Yahudi ve Arap olmak üzere iki devlet kurulması yönünde tavsiye kararı almıştır. Bu kararda ayrıca Kudüs'te uluslararası rejim yönetiminde (BM) özel bir idare kurulacağı ifade edilerek, buraya farklı bir konum verilmiştir. Böylece Kudüs'ün uluslararası statüye sahip bir yer (*corpus separatum*) olması öngörülmüştür.¹²

Bununla birlikte BM'nin bölünme kararında Araplar çoğunlukta oldukları Kudüs'ün doğu taraflarında hak sahibi olarak görülmüş, Yahudiler için ise şehrin batı tarafları ayrılmıştır. Ancak BM'nin bu kararı uygulamaya geçememiştir. Çünkü Araplar; kararı reddetmiş ve sonrasında da Araplar ile Yahudiler arasında savaş başlamıştır. Bu savaş neticesinde 1949 tarihinde İsrail, BM'in Arap kesimine ayırdığı toprakların yaklaşık yüzde seksenini ele geçirerek Filistin bölgesinde hâkimiyet sağlamıştır.¹³ BM ise Kudüs'ün uluslararası statüde kalması yönündeki kararında ısrar etmiştir. Bütün bunlar yanında İsrail'in BM kararına uyararak kurulduğu kabul edilmektedir. Bu da İsrail'in uygulamak zorunda olduğu bir takım sınırlamalar olduğu anlamına gelmektedir.¹⁴

Görüldüğü gibi İsrail'in ortaya çıkışı 14 Mayıs 1948'te İngiliz mandasının sona ermesi ile BM kararına uygun olarak bağımsızlığını ilan etmesi ve komşu Arap devletlerle yaşadığı savaşlar neticesinde olmuştur. Bu süreçten sonraki 1947 ila 1967 yılları arasında Kudüs, Ürdün ile İsrail arasında bölünmüş bir şehir olmuştur. Kudüs'ün batı kesimine İsrail sahip çıkarken, doğu kısmı Ürdün devletinin himayesinde kalmıştır. Bunun anlamı ise Yahudi ve Müslüman kutsal mekânlarının Ürdün'ün kontrolü altında olduğudur. Yahudiler bu süreçte Doğu Kudüs tarafında bulunan kutsal yerlerden faydalanmamışlardır. Bu dönemde Yahudilerin Tapınak Tepesi'ni ziyaret edememesine karşın İsrail yönetimi şehri genişletmeye ve mo-

¹¹ Catherine Nicault, *Kudüs 1850-1948*, Estreya Seval Vali (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 20, 23, 31, 136.

¹² [\(https://un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/181\(II\)\)](https://un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/181(II)) (09.10.2017).

¹³ Türkkaya Ataöv, *Kudüs ve Devletler Hukuku*, Ankara: Yonca Matbaası, 1981, ss. 14-18.

¹⁴ Ataöv, *Kudüs ve Devletler Hukuku*, ss. 18-20.

dern yapılar inşa etmeye devam etmiştir. Bu arada Parlamento ve Yüksek Mahkeme gibi pek çok devlet binası da yapılmıştır.¹⁵ Yahudiler tarafından 1947-1967 arasındaki sürede Doğu Kudüs tarafında Yahudilere karşı çeşitli saldırılar yapıldığı iddia edilmektedir. Buna karşın Doğu Kudüs'ün Ürdün yönetiminde kaldığı sürede bu yörede bulunan Yahudi mezarlarının saldırıya uğradığı ve havraların yıkıldığına yönelik iddiaların çeşitli abartmalar içerdiği de ifade edilmektedir.¹⁶

Günümüzde Kudüs'ün anlaşılmasında diğer önemli süreç 1967 savaşıdan sonra İsrail güçlerinin Tapınak Tepesi yakınına ulaşması neticesinde gerçekleşmiştir. Zira İsrail, Kudüs'ün tekrar birleştirildiğini ilan etmiş ve belediye çalışma alanını Doğu Kudüs kesimine kaydırmaya başlamıştır.¹⁷ Ayrıca İsrail yönetimi Knesset'te 1967 tarihli kutsal yerlerin herhangi bir saygısızlığa karşı korunacağını, farklı dinlerin mensuplarının kutsal mekânlara özgürce girme haklarının tanınacağını açıklayan bir yasa kabul etmiştir. Bu yasa kutsal yerlere ilişkin ihlal ve saygısızlıklara karşı hapis cezalarının uygulanacağı da ifade edilmektedir.¹⁸

db | 137

Kudüs'ün durumu hakkında önemli bir olay da 1980 yılında yaşanmıştır. Knesset tarafından alınan bir kararla Kudüs, başkent ilan edilmiştir. Burada Kudüs'ün tam ve birleşik bir şehir olarak İsrail'in başkenti olduğu belirtilmekte ayrıca devlet başkanı, Knesset, hükümet ve Yüksek Mahkemenin bulunduğu yer olarak tanımlanmaktadır. Bu kararda kutsal mekânların saygısızlıklara karşı korunacağı ve çeşitli dinlerin mensuplarının kendi kutsal yerlerine girme özgürlüklerinin tanınacağı da belirtilmiştir.¹⁹ İsrail'in Kudüs'ü başkent ilan etmesi üzerine BM Güvenlik Konseyi, Kudüs'ün kutsal şehir karakterinde ve statüsünde değişiklik öngören bir yasanın yürürlüğe girmesinden duyduğu endişeyi dile getiren bir karar yayınlamıştır.²⁰ Bu yasa uluslararası hukukun ihlal edildiği ifade edilmiştir.

Öte taraftan Kudüs'ün günümüzdeki durumunun anlaşılması noktasında 2000 yılında gerçekleşen Camp David II zirvesi, bölge

¹⁵ Teddy Kollek and Moshe Pearlman, *Jerusalem, Sacred City Of Mankind A History Of Forty Centuries*, Milano: Librex, 1978, s. 249, 252, 255, 257.

¹⁶ Ataöv, *Kudüs ve Devletler Hukuku*, s. 24.

¹⁷ Kollek and Pearlman, *Jerusalem*, s. 270.

¹⁸ knesset.gov.il/laws/special/eng/HolyPlaces.htm, 1967 (07.10.2017).

¹⁹ knesset.gov.il/laws/special/eng/BasicLawJerusalem.pdf (07.10.2017).

²⁰ [un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/476\(1980\)](http://un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/476(1980)) (08.10.2017).

ile ilgili hususlar yanında Kudüs'ün bölünmesi ve Tapınak Tepesi'ndeki Filistin velayeti dâhil çeşitli konuları içermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu zirve, seküler manadaki İsrail devletinin uluslararası platformlarda varlığını kabul ettirme çabası dışında Kudüs ile ilgili hedeflerini görünür kılması açısından da önemlidir. Şöyle ki tarih boyunca Yahudi halkının dualarında Kudüs ve Sion isimlerini andığı bilinmesine rağmen modern anlamda siyonizmin ortaya çıkışına bakıldığında seküler milliyetçi bir hareket olduğu görülmektedir. Yani Fransız ihtilali sonrasında gelişen milliyetçi akımların Yahudilik içindeki yansımasıdır. Siyonizm, büyük oranda seküler referansları dikkate almakta ve birincil hedef olarak da Yahudi ulusuna bir devlet bulma fikrine odaklanmaktadır. Bu hareket Yahudi din ve tarihine ait sembolleri sonuna kadar kullanmakta lakin bunları kendi paradigması doğrultusunda yeniden anlamlandırma yoluna gitmektedir. Siyonizm, diasporada buldukları ülkede bir gün ortaya çıkacağını ümit ettikleri Tanrı'nın Mesihini ve sürgünün bittiği yolundaki işareti beklemekte olan Yahudilere Tanrı'nın vaadini Tanrı olmaksızın gerçekleştirebileceklerini göstermeyi hedeflemiştir. İlk başlarda bunu bir küfür olarak gören pek çok dindar Yahudi sonradan “Neden olmasın?” demek durumunda kalmış ve belki de Tanrı'nın vaadinin bu şekilde kendi üzerlerinde gerçekleşmekte olduğunu düşünmeye başlamışlardır. Bu bağlamda seküler siyonistler, benimsedikleri batı tarzı yaşantıya rağmen dini sembolleri alabildiğince kullanmaktan geri durmamış ve seküler Yahudiler için olduğu kadar dindar gruplar için de değişik yaşam alanları oluşturma yoluna gitmiştir. Nitekim Kudüs'ün sembolik adı ve aynı zamanda Tapınak Tepesi'nin yani Yahudilerce yeryüzündeki en kutsal toprak parçası anlamına gelen tepenin ismi olan Sion'u hareketlerinin ismi olarak seçmeleri tesadüfi bir şey olmasa gerektir. Bu, aynı zamanda milliyetçi siyonizmin kendisi ile Kudüs ile arasında kurduğu bağa da işaret etmektedir. Yaşam tarzları ve dini algıları bakımından birbirinden ayrılan modern ve geleneksel Yahudiler böylelikle Kudüs noktasında ortak bir paydada birleşmiş olmaktadır. Zaten siyonistlerin Kudüs'ü başkent yapma konusundaki ısrarları biraz da buradan yani Kudüs'ü bütün Yahudilerin ortak paydası olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır.

Siyonistlerin baştan beri içlerinde taşıdıkları arzuyu resmen uygulamamış olmaları bir vakıadır. 1948 sonrasında gelişen bir takım olaylar garip bir şekilde bu emelin gerçekleşmesini engellemek yerine tam tersi bir durumun ortaya çıkmasına ve gittikçe İs-

rail'in elinin güçlenmesine neden olmuştur. İsrail'in bağımsızlık ilanı ile başlayan süreç Arap-İsrail savaşları sonrasında neredeyse son iki bin yıldır bölgede yaşanan tüm savaşların merkezinde olan Kudüs'ün Ürdün ve İsrail arasında ikiye bölünmesiyle neticelenmiştir. Bu bir kantonlaşmaya yol açarken aynı zamanda fiili bir durumun ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Sonrasında Ürdün'e ait olan Doğu Kudüs kısmından Yahudilerin çıkarılması, ilaveten Yahudi mezarlarına yapılan saldırılar ve sinagogların yıkılması gibi hadiseler problemlerin daha da fazla derinleşmesine yol açmıştır. Nitekim Yahudi taraf yaşanan bu hadiseleri kendileri açısından bir utanç vesilesi olarak kabul edecektir. İsrail, 1967 savaşı sonrasında Batı Kudüs'ün sınırlarını genişleterek Kudüs üzerindeki hâkimiyetini artırmıştır. İsrail kamuoyundaki önemini göstermesi açısından bu gün yarı dini yarı ulusal anlamda tatil ilan edilerek Kudüs Günü olarak anılmaya başlamıştır.²¹

Camp David II anlaşmasında inceleyeceğimiz diğer husus, Tapınak Tepesi/Mescid-i Aksa üzerindeki Filistin velayeti konusudur. Burada en dikkat çekici olay İsraililerin Tapınak Tepesi'nin velayetini Filistinlilere bırakması olmuştur. Tapınak Tepesi ya da diğer bir adıyla Moriah (Sion) tepesi Yahudiler için yeryüzündeki en kutsal toprak parçasını ve Süleyman Mabedinin arazisini ifade etmektedir. Her ne kadar Süleyman Mabedi'ne ait ayaktaki tek yapı sadece Kotel duvarı olsa da bu mekân onlar için olağanüstü öneme haizdir. Lakin MS 70'ten itibaren ne Kudüs üzerinde ne de Tapınak Tepesi üzerinde Yahudilerin doğrudan bir egemenliği olmamıştır. Şehir Romalı paganistler, Romalı Hıristiyanlar, Müslümanlar, Haçlılar ve son olarak da uzun süre boyunca Müslümanların kontrolünde kalmıştır. Yaklaşık iki bin yıllık bu süreç içerisinde şehirde diğer inanç mensuplarına ait pek çok yapı inşa edilmiştir. Sonradan yapılan her yapı doğal olarak herkesin orayla bir illiyet kurmasına vesile olurken Yahudilerin bağını gittikçe zayıflatmış ve bu bağları tarihsel bir gerçeklikten çok birtakım iddialara dönüştürmüştür. Camp David anlaşması ile fiili durum ve arada geçen zaman içerisinde oluşan değişimler dikkate alındığı gibi sorun –kendileri açısından- makul bir çerçevede çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Ancak başka bir sorun da tam burada başlamaktadır. Şöyle ki her ne kadar şehri doğu ve batı olarak ikiye bölmek, mahalleri ayırmak mümkünse de kutsal alanları bu şekilde bölmek pek mümkün görünmemektedir.

²¹ Eyal Lewis, "Arab-Israeli Conflict", *Cogent Social Sciences*, 2, 2016, ss. 7-8.

Zira kutsal alanlarda fazlasıyla iç içelik söz konusudur. Mesela Müslümanların Mescid-i Aksa ve harem bölgesi olarak nitelendirdikleri alan Yahudiler için Süleyman Mabedi'nin yeri yani Moriah tepesi, siyonistler için Sion tepesidir. Anlaşma gereğince tapınak bölgesi Müslümanlara bırakılmış ve bu bölgeye ayin ya da başka amaçlarla Yahudilerin girmesine izin verilmemiştir. Bununla birlikte Kotel (Ağlama Duvarı) söz konusu alanın bir duvarını teşkil etmektedir. Yani duvarın bir tarafında Müslümanlar öbür tarafında Yahudiler dua etmektedirler. Anlaşma gereğince duvar aradaki sınırı ifade etmekte ve bu sınırı aşmaksızın Yahudilerin de bölgede ibadet etmelerine olanak tanınmaktadır. Bu sebeple Yahudilerin bir kısmı Batı Duvarı'na dua ve ibadet için gelmekle birlikte iç avlu kısmına girmekten sakınmaktadır. Hatta 1967 savaşından sonra İsrail kuvvetlerinin Batı Duvarı'nı ele geçirdiğinde iç avluya girmek yönünde kararlılıkları görülmüştür. Bu konuda Başhaham ve diğer Ortodoks Yahudiler, nesiller boyu Yahudi dini önderlerinin Tapınak Tepesi'nin herhangi bir bölümüne girmemeleri konusunda uyarıda bulunduğu şeklinde ortak bir açıklama yapmışlardır. Bu tutum siyonist olmayan dindar Yahudiler tarafından da benimsenmiştir.²² Bütün bunlar yanında bu tepenin bulunduğu alana dönem dönem özellikle fanatik ve siyonist Yahudiler tarafından girme teşebbüsleri yaşanmaktadır. Son zamanlarda bu insanların güvenliğini sağlamaya çalıştıklarını iddia eden İsrail asker ve polisi de Mescid-i Aksa'ya girenleri protesto eden Filistinlilere çok sert müdahalelerde bulunmakta ve her seferinde bir adım ileri giderek mescidin iç bölgesinde de fiili bir işgal oluşturmanın zeminini hazırlamaktadırlar. Bu tutum da dünya genelinde Yahudiler ve Müslümanlar arasında gerginliklerin artmasına sebep olmaktadır.

Yukarıda Camp David II zirvesinde yer alan bazı hususların belirtilmesinden sonra şunu tekrar söylemek gerekir ki bu zirve ve ardından yaşanan el-Aksa intifadası bazı şeylerin daha açık görülmesine sebep olmuştur. Bilindiği üzere Kudüs, İsraili ve Filistinli müzakereciler için en çetrefilli alanı oluşturmaktadır. Siyasi anlamda İsrail tarafının Kudüs'ü başkent edinme ısrarları Filistinlileri kıskırtırken iki taraf için de şehir, taşıdığı dini önemi itibarıyla vazgeçilemeyecek alanı oluşturmaktadır. Bu da pek çok kutsal mekânın bulunduğu Kudüs üzerindeki iddiaların daha güçlü savunulmasını gerektirmektedir. Aslında 1948'den itibaren İsrail, özellikle Batı

²² Lewis, "Arab-Israeli Conflict", ss. 9-10.

Kudüs'ü fiilen bir başkent haline getirmiş ve önemli birçok bakanlığı ve devlet dairesinin merkezini buraya inşa etmiştir. Yani İsrail, çoktan hedefinin bir kısmını gerçekleştirmiş durumdadır. Lakin Batı Kudüs denilen çoğu kısmı modern zamanlarda inşa edilmiş bir şehrin başkent olması, İsrail gibi bir devlet açısından çok büyük bir anlam ifade etmemektedir. Çünkü İsrail'in tüm dünya Yahudilerinin tam desteğini alabilmek ve Tanrının vaadine Tanrının öngörmediği bir yoldan ulaştıklarını gösterebilmek için son bir şeyi başarması gerekmektedir. O da Tapınak Tepesi'ne ve gerçek Kudüs'e sahip olmak. Bu kendileri için tanrısal bir vaatten çok sembolik bir önem taşımaktadır. Fakat şunu da çok iyi bilmektedirler ki bütün Yahudiler için oranın olmaması demek hep bir yanlarının eksik olması anlamına gelecektir. Dinen ve siyaseten bu böyledir. Oraya sahip olmak, bir Yahudi için özgürlük anlamına gelmektedir. Artık diasporanın –Tanrısal Mesahi bir hareketle olmasa da- bir şekilde bitmesi anlamına gelecektir. Buna karşın Kudüs, hala bütün dünya Müslümanlarının çok büyük bir kısmı için de tam olarak aynı anlamı yani özgürlüğü ifade etmektedir. Bu nedenle Kudüs'e hâkim olmadan İslam dünyasının tam olarak özgürlüğünün ve bağımsızlığının olamayacağına inanılmaktadır.

Dolayısıyla şehirle ilgili sorun salt siyasal, tarihi ve dini sebeplerden kaynaklanmamakta şehrin sembolik ve mitolojik anlamı da insanların algılarının oluşması ve şekillenmesine zemin hazırlamaktadır. Soruna tek taraflı bakan hiçbir yaklaşım tarzı problemi tam olarak çözemeyecektir. Bu anlamda bir kısım araştırmacılar ilk olarak Yahudilerin buraya derin duygularla bağlı olduğunu buna karşın Müslümanlar için merkezi bir ibadet yeri olmadığı, Müslümanların asıl kutsal mabedinin Kâbe olduğu ve tarih boyunca hiçbir Müslüman devlet tarafından da başkent edinilmediği gibi iddiaları dillendirmektedirler.²³ Bu iddia sahiplerine göre Yahudiler haklı tarafı Müslümanlar haksız tarafı temsil etmektedir. Ancak bu yaklaşım iki bin–iki bin beş yüzyıllık bir tarihi yaşanmamış kabul etmek anlamına gelecektir. Müslümanların Kudüs'ü başkent yapmadıkları doğrudur ama Hz. Peygamber de dâhil hiçbir Müslüman devlet Mekke'yi de başkent yapmamıştır. Bu durum orayı kutsal kabul etmemelerinden değil tam tersine oralara duydukları aşırı saygıdan

²³ Daniel Pipes, "The Muslim Claim to Jerusalem", *Middle East Quarterly*, Fall 2001, Volume 8, Number 4, meforum.org/490/the-muslim-claim-to-jerusalem (08.10.2017).

kaynaklanmaktadır. Yönetime duyulan öfke ve saldırının o mekânlarla ilişkilendirilmemesi konusunda gösterdikleri hassasiyetin bir uzantısıdır.

Buraya kadar ifade edilen hususlardan sonra son olarak İsrail'in Kudüs şehri üzerinde tam bir egemenlik elde edemediğini söylemek gerekmektedir. Bununla birlikte İsrail'in Kudüs'le ilgili olarak Tapınak Tepesi denilen bölge üzerindeki hak talepleri çeşitli tartışmaların merkezi kısmını oluşturmaya devam ettiği de belirtilmelidir.

3. Kudüs'le İlgili Kutsallık Algıları ve Tartışma Alanları

Günümüzde İsrail'in Kudüs'e yönelik ilgisini iki açıdan ele almak mümkündür. Yukarıda kısmen ifade ettiğimiz gibi seküler bir devlet olarak kendisine tarihsel bir köken oluşturmak isteyen İsrail, Kudüs'ü olmazsa olmazı olarak görmektedir. İsrail açısından bu, temelde bir meşruiyet problemi anlamına gelmektedir. Meşruiyet sorununun bir tarafında da psikolojik sorun yer almaktadır. Diğer tarafında ise inancın hangi boyutunda olursa olsun bütün Yahudileri ortak bir paydada birleştiren anlatılarla oluşturulan kutsal toprak inancı yer almaktadır. Her ne kadar Tanrı Yehova'nın İbranilerle yaptığı ilk ahitte Avraam'a açıkça Jerusalem'in ismini vermemiş olsa da Yahudiler, bu vaadin merkezinde Kudüs'ün yer aldığına inanmaktadırlar.²⁴

Bununla beraber Yahudilerin şehirle ilgili iddialarının yanında, söz konusu inanışlarının hayatlarına nasıl yansıdığına bilinmesi de önem arz etmektedir. Burada öncelikle yüzyıllar boyunca Kudüs'ü unutmayacaklarına dair verdikleri söz öne çıkmaktadır. Bahsedilen husus çeşitli dualarda yer almakta ve bazı dini etkinliklerde dile getirilmektedir. Örneğin Yahudilerin en çok tekrarladığı dualardan biri “Eğer seni unutursam ey Yerusâlim (Kudüs) sağ elim hünerini unutsun, eğer seni anmazsam baş sevincimden üstün tutmazsam dilim damağıma yapışsın”, deyişidir.²⁵ Amida duasının orta kısmında da Tanrı'nın İsrailoğullarını sürgünden kurtarması, sürgündekilerin Kudüs'te tekrar bir araya gelmesi, Süleyman Mabedi'nin inşası ve

²⁴ Tekvin, 12: 7; 13: 15; 15: 18-21; 28: 13 (Bu toprakları senin zürriyetine vereceğim, Görmekte olduğun bütün memleketi sana ve senin zürriyetine ebedi mülk olarak vereceğim; Rab Abramla ahdedip dedi: Mısır ırmağından Fırat ırmağına kadar bu diyarı..... senin zürriyetine verdim...).

²⁵ Mezmurlar, 137: 5-6.

ibadetlerin yeniden başlaması istenmektedir.²⁶ Ne olursa olsun Yahudilerin bir gün Kudüs'e geri geleceklerine dair yaptıkları dualar, tarih boyunca yaşadıkları zorluklarda umutsuzluktan kurtulmalarında bir etken olmuştur. Bu açıdan Kudüs, Yahudilerin müşterek tarihinin bir sembolü olmuş, Yahudi halkının özelliklerinin ve değerlerinin tezahürü olarak görülmüştür.²⁷ Ayrıca şehir, Süleyman Mabedi'nin inşasından sonra yılda üç defa ziyaret edilen hac mekânı ve kurban ibadetinin gerçekleştirildiği tek meşru yer kabul edilmesi bakımından da önemlidir.²⁸ Bunun yanında Kudüs ve mabedin yıkılmasından sonra kurban ibadeti askıya alınmış, mabet bulunmadığı için bayramlar da sinagoglarda kutlanmaya başlamıştır. Lakin Kudüs'e hac ziyaretleri devam etmiştir. Buraya hac için gelenler ise mabetten arta kalan yıkıntılar önünde Batı Duvarı'nda/Ağlama Duvarı ağlamaktadırlar. Diğer taraftan Sinagoglar Kudüs'e bakacak şekilde inşa edilmektedir ve dua edilirken Kudüs'e veya Süleyman Mabedi istikametine yönelmektedirler.²⁹

Kudüs'ün Yahudiler için önemini anlaması noktasında belirtilen bu hususlardan sonra Kudüs ile ilgili iddialarının neler olduğuna bakacak olursak yaklaşık 3000 yıl önce Kral Davud dönemi ile buradaki varlıklarının başladığını kabul ettikleri görülecektir.³⁰ Yahudiler bu dönemden itibaren buraya yönelik ilgilerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu dönem günümüzde siyasi tartışmaların odak noktasını oluşturması bakımından da önemlidir. Görüldüğü üzere Yahudiler Kudüs'ün tarihte sadece Yahudi halkına başkentlik yaptı-

²⁶ *Sidur Kol Yaakov*, Liliane Zerbib Kazes (çev.), İstanbul: Gözlem Yayınları, 2006, ss. 878-884 (Tanrımız ve atalarımızın tanrısı, başlıyıcı kral bize acı, iyi olan ve iyilik yapan Tanrı, seni aramamızı sağla. Evini başlangıçta olduğu gibi yeniden inşa et ve mabedini hazır yerinde kur. Onun yeniden inşa edildiğini bize göster ve mükemmelliğinle bizi sevindir. İsrailoğullarının kendileri için ayrılmış olduğu yerde durmalarını sağla ve orada yılda üç defa mabede çıkıp önünde eğileceğiz. Evinde ve kutsallar kutusunda hizmetini yenile. Sürgünde olanlarımızı mabedinin avlusunda bir araya getir ve böylece kurallarına uyalım ve sana hizmet edelim.).

²⁷ *Jerusalem: Israel's Eternal Capital*, s. 8.

²⁸ I. Krallar, 9: 25; Tesniye, 12: 5-7, 13-17 (Fakat kendi ismini oraya koymak için Tanrının bütün sıptlarınızdan seçeceği yeri onun meskenini arayacaksınız ve oraya geleceksiniz... Sakın yakılan takdimelerini gördüğün her yerde arz etme. Fakat yakılan takdimelerini Rabbin sıptlarının birinde seçeceği yerde arz edeceksin ve sana emretmekte olduğum bütün şeyleri orada yapacaksın.).

²⁹ Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, İstanbul: Gözlem Yayınevi, 2001, c. 3, s. 727; *The Babylonian Talmud*, (eds.) Isidore Epstein, London: The Soncino Press, 1935, Berakhot, II, 30a.

³⁰ II. Samuel, 5: 5-7; Kollek and Pearlman, *Jerusalem*, s. 27.

ğını iddia etmektedirler. Bu husus, Kudüs üzerindeki tartışmaların önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

Yahudilerin Kudüs ile ilgili iddialarında yer alan diğer önemli konu, Kral Süleyman tarafından yapıldığına inanılan ve en önemli ziyaret yeri olan *Süleyman Mabedi*'nin bulunduğu alandır.³¹ Günümüzdeki tartışmaların önemli kısmını Süleyman Mabedi ile ilgili olanlar oluşturmaktadır. Çünkü burası Yahudiliğin en kutsal bölgesi kabul edilmesi yanında, İsraililer burada siyasi olarak da hak iddia etmektedirler. Öte taraftan Müslümanlar için de Kudüs'teki en önemli yer burasıdır. Zira burası bir İslam peygamberi olarak kabul edilen Hz. Süleyman'la ilişkilendirilmekte, Hz. Muhammed döneminde bir süre kible olması ve miraç hadisesindeki rolü yanında birçok peygamber hatırasını barındırması gibi sebeplerle önemli kabul edilmektedir. Söz konusu nedenlerden dolayı Yahudiler ve Müslümanlar arasında en önemli yer Kudüs, en tartışmalı alan da Tapınak Tepesi/Mescid-i Aksa haline gelmiştir.³² Ayrıca Yahudiler, Müslümanların en kutsal bölgesinin Mekke ve Medine olduğunu belirterek Kudüs üzerindeki iddialarının kendileri kadar güçlü olmadığını savunmaktadırlar. Müslümanlar ise bir süre kible olan Kudüs'ün üçüncü kutsal mekânları olduğunu ve bunun Kudüs'e verilen önemi azaltmadığını söylemektedir. Kudüs üzerindeki tartışmalar ve pratik uygulamaların konunun çözümünde yeterli oranda etkili olmadığını söylemek gerekmektedir. Daha önce ifade edildiği üzere bütün tartışmaların yanında günümüzde Kudüs, belediye olarak İsrail yönetimine ait olup Tapınak Tepesi/Mescid-i Aksa ise İslami bir vakıf tarafından idare edilmektedir.³³

Öte taraftan Kudüs probleminde ortada bulunan iki taraf görülmekte ve Karen Armstrong gibi Kudüs üzerine kalem oynatan kimi batılılar ısrarla Hıristiyan dünyasının Kudüs üzerindeki kutsallık iddiasının tamamen eskatolojik olduğunu günümüzle ilgili olmadığını, Kudüs ve Süleyman Mabedi'nin Hıristiyan dünyanın gündeminde olmadığı gibi birtakım iddiaları öne sürmektedirler. Gerçekten de ilk bakışta Batı dünyası her ne kadar İsrail safında yer alan bir tutum izlese de kendileri doğrudan Haçlı seferleri döneminde olduğu kadar Kudüs'le ilgilenmemektedirler. Bu, Hıristiyan

³¹ II. Tarihler, 3: 1.

³² Heyet; *Kudüs Tarihi Belge*, Acar Tanlak (çev.), y.y, İslam Konferansı Teşkilatı Kudüs Komitesi, 1988, s. 29.

³³ www.jewishvirtuallibrary.org/jerusalem-islamic-waqf (15.10.2017).

dünyasının Kudüs'ün kutsallığına dair iddialarından vazgeçtiği anlamına gelir mi? O halde Kudüs toprağında ölmek için akın akın oraya gelen Haçlılar ve Kudüs'e gidemediği için Kudüs'ten gelen bir avuç toprağın serpildiği Çek'teki Sedlec Ossuary'ye defnedilen binlerce insan acaba hangi kutsallığın peşinden koşmuşlardır? Şayet tüm umut ve beklentileri eskatolojik Göksel Kudüs'le ilgiliyse neden hala Kudüs bir hac mekânıdır? Özelde Haçlıların, Tapınakçıların genelde ise Hıristiyan dünyanın Kudüs ilgisi kolay bitecek bir durum değildir. Fakat günümüzde ilgilenmiyor gibi görünmelerinin sebeplerinden birisi İsrail'in onlara ait mekânlar üzerinde doğrudan bir hak iddia etmemesi ve egemenlik kurmamasından kaynaklanmaktadır. Diğer bir faktör ise İsrail, Yahudi tarihine ait Kral Davud ve Süleyman gibi isimlere ait mekânların kullanımı noktasında Hıristiyan dünya gibi farklı eğilimler içine girmemiştir. Daha çok kavganın konusu olan mekânlar Hıristiyanlık öncesi döneme ait olan mekânlardır. Hıristiyanların sonradan inşa ettikleri mekânlar Kıyamet Kilisesi daha çok kendi aralarında yani Hıristiyan gruplar arasında tartışma konusu olmuştur.

Hıristiyan dünyanın eskatolojik beklentilerinin önemli bir kısmında Kudüs çok büyük bir yere sahiptir. Her ne kadar Göksel Kudüs diye bir metafor geliştirilmiş olsa ve bu kimi zaman kilise olarak yorumlanmış olsa da ilk yüzyıllardaki Tertullianus, İreneus gibi pek çok kilise babası, Tanrı tarafından inşa edilmiş bir Kudüs'ün gökten inişine dair çeşitli vizyonlar gördüklerini ifade etmişlerdir. Buna göre İsa Mesih tekrar oraya gelecek, nihai yargılama sahnesi orada gerçekleşecek, diriliş orada gerçekleşecektir. Bu derece önemli görülmesi sebebiyle ve Hıristiyanlık da ahir zamanda yaşanıldığı düşüncesine en başından beri sahip olduğu için tarih boyunca tüm Hıristiyan kiliseler orada bir merkez inşa etme yoluna gitmişlerdir. Bugün dünyadaki bütün Hıristiyan grupların orada bir kilisesi mevcuttur. Kendileri için önemli değilse bunun için neden uğraşmaktadırlar? Aslında tam da eskatolojik sebeplerden ötürü batı dünyası kavganın tarafı olarak görünmemektedir. Nitekim birçok Hıristiyana özellikle de Evangeliklere göre Hıristiyan eskatolojik beklentileriyle Yahudi beklentileri büyük oranda paralel ilerlemektedir. Bu yüzden de –bu bakış açısına göre– Yahudilerin yaptıkları ya da Kudüs'e sahip olma çabaları Hıristiyanlığın aleyhine değil

lehine sonuçlanacak bir durumdur.³⁴ Bu nedenle desteklenmelidir görüşünü savunmaktadırlar.

İslam dünyasında da zaman zaman Kudüs'ün İsrâ ve Miraç hadisesiyle ve ilk kible olarak Kudüs'teki mescitle bir ilgisi olmadığı, tarihen böyle bir irtibatın kurulamayacağı vs. iddia edilmektedir. Tarihen bu hadiselerin nasıl cereyan ettiği ayrı bir tartışmanın konusudur. Lakin Müslümanların Kudüs'e olan ilgisini salt kible ve miraç hadisesine indirgemek hadiseyi çok basite almak ve anlamak anlamına gelecektir. Zira Hz. İbrahim'in bir Yahudi ve Hıristiyan olmadığını söyleyen Kur'an, yeni bir paradigma inşa ederek bu iki monoteist dinde de bulunan birtakım motiflere farklı bir yerden yaklaştığını ifade etmektedir. Bu bağlamda Mescid-i Akşa/Süleyman Mabedi, her ne kadar Yahudi tarihinin zirvesi ve merkezi yapısı olarak kabul edilse de bu yapının Yahudiliğin değil tevhidin yani İslam'ın bir mabedi olduğunu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Hz. Ömer, Kudüs'e girdiğinde orada olmayan bir mabedin yerine sembolik birkaç yapı inşa etmiş ve tarihsel süreçte bu yapılar ilavelerle zenginleştirilerek atfedilen anlam pekiştirilmeye çalışılmıştır. Fakat buradaki amaç bir taş yapıyı yeniden inşa etmek değil deforme olan, dejenere edilen sonrasında da külliye yerle bir edilen bir yapıyı tıpkı daha önce Mekke'de ve Kâbe'de yapılanın bir benzerini yaparak asli formuna, tevhidi bir merkeze dönüştürmektir. Bu yüzden de Müslümanların oraya yönelik ilgisi her daim canlı olmuştur. Ancak Miraç denilen hadisenin olduğu zamanda orada bir mabet olup olmadığı, pencerelerinin bulunup bulunmadığı ve yükselişe (miraç) dair anlatılarda Zerdüştî ya da Grek anlatılar arasındaki paralelliklere odaklanmak her şeyden önce bahsedilen anlatının işaret ettiği şeyi bir kenara bırakıp anlatıya takılmak anlamına gelecektir. Burada yapılması gereken anlatının işaret ettiğini görmektir. Bu hadiseler üzerinden Kudüs'le İslam'ın bağına kurmaya çalışmak ve hadiselerin tarihsel gerçekliğini ortadan kaldırınca İslam'la Ku-

³⁴ Örneğin bu tür hedefler doğrultusunda faaliyet gösteren ve tamamen İsrail'in yaşamasının Hıristiyanlığın lehine olduğunu savunan "Christians United For Israel (İsrail için Birleşmiş Hıristiyanlar)" adlı kurum. Misyonlarının İsrail taraftarı olan milyonlarca Hıristiyanı eğitip, bilinçlendirerek İsrail'in safında daha etkin bir güç haline getirmek olarak açıklamaktadır.

Aynı kurumun şemsiyesi altında faaliyet gösteren yan bir kuruluş da bir kadın örgütü olan "Daughters for Zion (Sion'un Kızları)" dır. Her iki kurum da propaganda faaliyetlerinin yanı sıra belli gülerde İsrail için dua seansları düzenlemektedir. Özellikle Filistinlilere dönük saldırıların olduğu zamanlarda ekstra dua seansları düzenlenmektedir. Bak. <http://cufi.org> ; <http://www.daughtersforzion.org/index.php/>.

düs arasındaki bağı ortadan kalkması gerektiğini düşünmek son derece gariptir. Nitekim kible, Miraç ve Mehdi beklentileriyle ilgili olarak anlatıla gelen anlatılarda yer alan bütün motifler ana paradigmayı süslemek için farklı algılara sahip olan Müslümanların yaptıkları katkılardan ibarettir. Diğer bir ifadeyle büyük anlatının içine yerleştirilen diğer anlatılardır. Aslında Kudüs'ü ve oradaki mabedi vazgeçilmez kılan da budur.

Öte taraftan bugün İslami algıda Kudüs'ün gerçek konumuna ilişkin söylediğimiz şeyleri benzer şekilde Hıristiyanlık ve Yahudilik için de söyleyebiliriz. Yani her iki gelenek için de Kudüs, taşlık kayalık bir bölgeden daha fazlasını ifade etmektedir ve salt tarihsel olaylarla ilgili değildir. Kudüs'ün tarihsel olayları aşan bir anlamı vardır ve asıl kutsallık da tam olarak burada gerçekleşir. İnsanların bir yerin kutsallığına dair inançları tarihsel olaylarla güçlendirilebilir ama tarihsel olaylar bunu oluşturmaz. Kutsallığı kutsala dair anlatılar oluşturur ve bu anlatı tam olarak da "Göksel Kudüs" metaforunda olduğu gibi üst bir yapıyı, bir tür üst metni ifade eder. Bu üst metin –kutsal anlatısı- alttaki fiziksel mekânla bağlantılıdır ama onun çok çok üzerindedir.

Yukarıda bahsedilen tüm bu sebeplerden ötürü Kudüs, tıpkı "Cennetin Krallığı" filminde Selahaddin Eyyubi'ye "Kudüs senin için ne ifade ediyor?" sorusuna karşılık olarak söylettirilen "Hiçbir şey ama aynı zamanda her şey." sözünün ifade ettiği anlama karşılık gelmektedir. Burası aslında bir kayalıktır ve kutsal olan oradaki taş ya da kaya değildir. Bu yönüyle hiçbir şey ifade etmeyen bir yerdir. Tıpkı benzer bir taşlık alan olan Mekke ve Kâbe gibi. Ama aynı zamanda bu kayalıkta bulunan anlam itibarıyla inanan insanlar için her şeydir.

Sonuç

Sonuç olarak Kudüs'ün kutsallığına dair iddialar, her dinin kendi paradigmasına göre aynı oranda değerli ve gerçektir. Böyle olduğu için de tartışma sona ermeyecektir. Bunun farkında olan ve Hz. Ömer'den itibaren burada hâkimiyet kuran Müslümanların hemen hepsi salt kendi paradigmalarını dayatmamışlardır. Yani temelde kendi hakikat iddialarının gerçek olduğunu, mutlak kutsallığı ifade ettiğini söylemişler lakin diğer inançların kutsallık iddialarını da bütünüyle görmezden gelmemiş, tam tersine onların da yaşamasına olanak sağlamışlardır. Bu yüzden Hz. Ömer, Kıyamet Kilise-

si'nde namaz kılması talebine olumsuz cevap vererek ileride buranın mescide dönüştürülme riskinden söz etmiş, oranın öyle kalması gerektiğini belirtmiştir ve öyle de kalmıştır. Yönetimler değişmiş ancak kimse bu kiliseye dokunmamıştır. Bu arada aynı hassasiyetin neden Süleyman Mabedi için gösterilmediği sorulabilir. Müslümanlar oraya girdiklerinde Süleyman Mabedi'nin yerinde bir Roma tapınağının kalıntıları vardır. Yani Müslümanlar oradaki herhangi bir Yahudi yapısını dönüştürmediler, boş olarak bırakılmış ve çöplük haline getirilmiş bir alanı imar ederek asli formuna, kendi inandıkları şekilde dönüştürmeye çalışmışlardır. Bunu yaparken bile Kotel'e dokunmadıkları gibi Kotel'in kullanımını da engellememişlerdir. Ayrıca siyonistlere kadar Yahudiler bu alanla ilgili herhangi bir tasarrufta bulunmayı dinen caiz görmemişlerdir.

Günümüzde Kudüs konusundaki sorunu çözmek için dinlerden birinin kutsallık iddiasının gerçek olmadığını ispatlamak ve ötekini yok etmeye çalışmak problemi içinden çıkılmaz hale getirmekten başka bir işe yaramayacaktır. Tam tersine yapılması gereken burayı isminde olduğu gibi bir barış şehrine dönüştürmektir. Bunun yolu da tarihi iki bin yıl öncesine çevirmeye çalışmak değildir. Bu anakronizmden ve çatışmadan başka bir işe yaramayacaktır.

Kaynakça

- Armstrong, Karen; *Jerusalem One City Three Faith*, United States of America: Ballantine Books, 1996.
- Ataöv, Türkkaya; *Kudüs ve Devletler Hukuku*, Ankara: Yonca Matbaası, 1981.
- Benvenisti, Meron; *City of Stone The Hidden History of Jerusalem*, Maxine Kaufman Nunn (Trans.), Los Angeles: University Of California Press, 1998.
- Besalel, Yusuf; *Yahudilik Ansiklopedisi*, 3 Cilt, İstanbul: Gözlem Yayınevi, 2001.
- Buhl, F.; "Kudüs", *İA*, 13 Cilt, İstanbul: MEB, 1986.
- Heyet; *Kudüs Tarihi Belge*, Acar Tanlak (çev.), y.y, İslam Konferansı Teşkilatı Kudüs Komitesi, 1988.
- Jerusalem: Israel's Eternal Capital*, Jerusalem: Jerusalem Center For Public Affairs, 2005.
- Josephus, Flavius *The Works Of Josephus*, William Whiston (trans.), America: Hendrickson, 1999.
- Kollek, Teddy and Pearlman, Moshe; *Jerusalem, Sacred City Of Mankind A History Of Forty Centuries*, Milano: Librex, 1978.
- Lewis, Eyal; "Arab-Israeli Conflict", *Cogent Social Sciences*, 2, 2016.
- Nicault, Catherine; *Kudüs 1850-1948*, Estreya Seval Vali (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Öke, Kemal; *II. Abdülhamid Siyonistler ve Filistin Meselesi*, İstanbul: Kervan Yayınları, 1981.

- Pipes, Daniel; "The Muslim Claim to Jerusalem", *Middle East Quarterly*, Fall 2001, Volume 8, Number 4, meforum.org/490/the-muslim-claim-to-jerusalem (08.10.2017).
- Sharkansky, Ira; "Policy Strategies of Accomodation or Domination in Jerusalem: An Historical Perspective", *Journal of Conflict Studies*, Volume 15, No: 1, 1995 journals.lib.unb.ca/index.php/jcs/article/view/4596/5437 (08.10.2017).
- Sidur Kol Yaakov*, Liliane Zerbib Kazes (çev.), İstanbul: Gözlem Yayınları, 2006.
- The Babylonian Talmud*, (eds.) Isidore Epstein, London: The Soncino Press, 1935.
- un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/181(II) (09.10.2017).
- un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/476(1980) (08.10.2017).
- knesset.gov.il/laws/special/eng/BasicLawJerusalem.pdf (07.10.2017).
- knesset.gov.il/laws/special/eng/HolyPlaces.htm,1967 (07.10.2017).
- www.jewishvirtuallibrary.org/jerusalem-islamic-waqf (15.10.2017).
- http://cufi.org ; http://www.daughtersforzion.org/index.php/ (15.10.2017).

